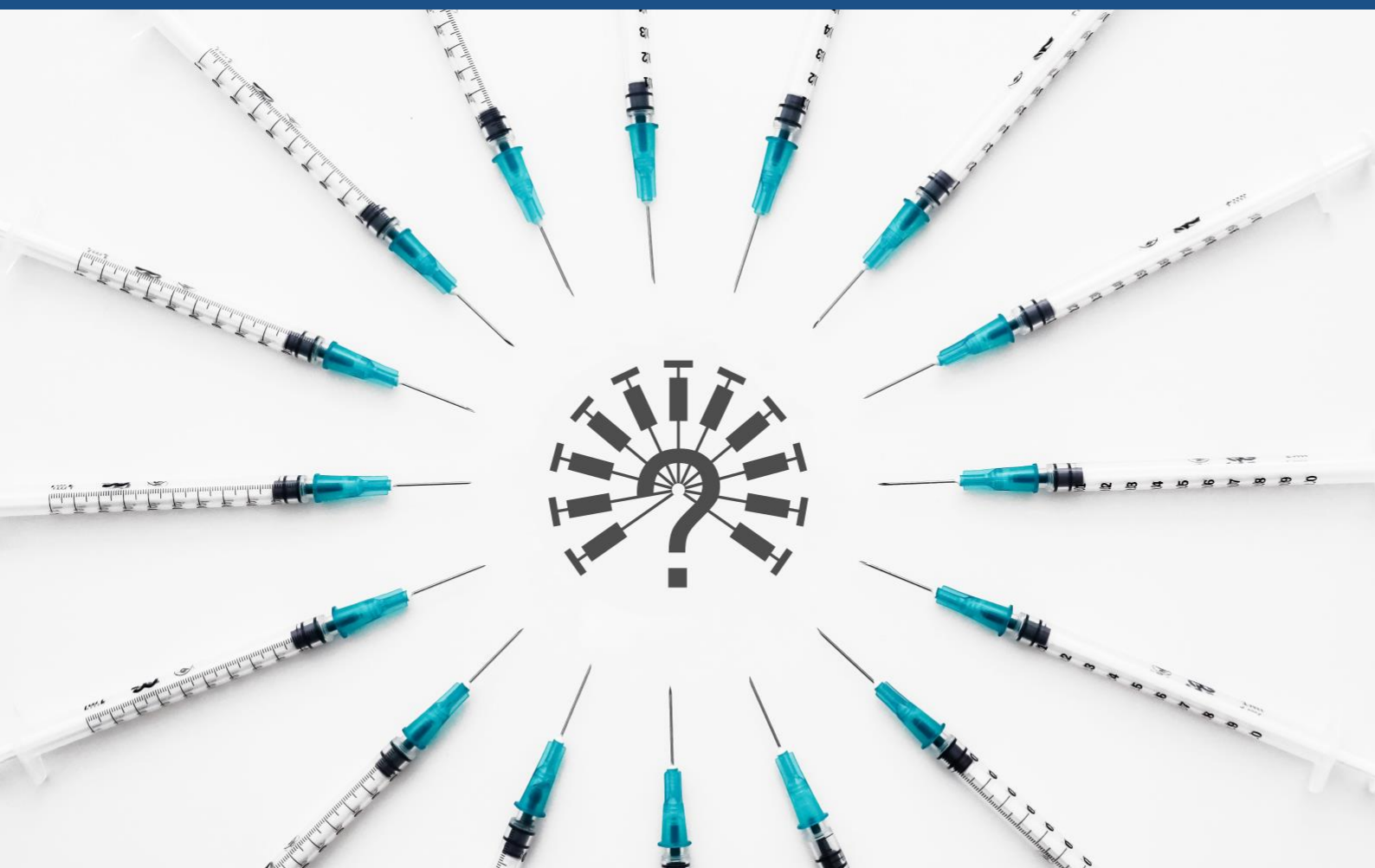

81. Latvijas Universitātes
starptautiskā zinātniskā
konference 2023

ĶERMEŅA FENOMENOLOĢIJA STARPDISCIPLINĀRU PĒTĪJUMU KONTEKSTĀ

Tēžu krājums

UDK 14+61(06)

Ve144

Ķermeņa fenomenoloģija starpdisciplināru pētījumu kontekstā. Latvijas Universitātes 81. Starptautiskās zinātniskās konferences tēžu krājums. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2023, 11 lpp.

Krājums sastādīts ar Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu projektu programmas atbalstu projektā “Nogaidošie ķermeņi: vilcināšanās vakcinēties ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze”, nr. lzp-2021/1-0360.

FLPP
FUNDAMENTĀLO UN
LIETIŠĶO PĒTĪJUMU
PROJEKTI

Sastādītājs un zinātniskais redaktors: Uldis Vēgners

Literārā redaktore: Arta Jāne

Maketētāja: Kitija Mirončuka

ISBN: 978-9934-506-68-0

© Latvijas Universitāte, 2023

© Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2023

© Tēžu autori, 2023

Saturs

Konferences sekcijas programma	4
Ja cilvēks ir brīva un radoša būtne, kādēļ rodas nogaidošie (<i>hesitant</i>) ķermeņi? Maija Kūle	5
Filozofiskās fenomenoloģijas izmantojums citu zinātņu pētījumos: diskusijas par metodi Tomass Stepīņš	6
Ķermeņa fenomenoloģijas izmantojums veselības aprūpes sfērā: pacienta objektifikācija telekonsultācijā Māra Grīnfelde	7
Dzīvot un zināt: vilcināšanās vakcinēties pret Covid-19 ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze Uldis Vēgners	8
Iemiesotās pieredzes normatīvie aspekti: vilcināšanās vakcinēties fenomenoloģiska analīze Andrejs Balodis	9
Domājot par “neizsakāmo”: M. Heidegera un L. Vitgenšteina risinājums Marija Semjonova-Reinholde	11

81. Latvijas Universitātes
starptautiskā zinātniskā
konference 2023

Ķermeņa fenomenoloģija starpdisciplināru pētījumu kontekstā

Trešdiena, 2023. gada 29. martā plkst. 10.00
Attālināti BBB platformā

Programma

9.50–10.00	Kafijas pauze, reģistrācija	
Vadītājs: Uldis Vēgners		
10.00–10.20	Maija Kūle <i>Filozofijas un socioloģijas institūts, LU</i>	Ja cilvēks ir brīva un radoša būtne, kādēļ rodas nogaidošie (<i>hesitant</i>) ķermeņi?
10.20–10.40	Tomass Stepinš <i>Filozofijas un socioloģijas institūts, LU</i>	Filozofiskās fenomenoloģijas izmantojums citu zinātņu pētījumos: diskusijas par metodi
10.40–11.00	Māra Grīnfelde <i>Filozofijas un socioloģijas institūts, LU</i>	Ķermeņa fenomenoloģijas izmantojums veselības aprūpes sfērā: pacienta objektifikācija telekonsultācijā
11.00–11.20	Uldis Vēgners <i>Filozofijas un socioloģijas institūts, LU</i>	Dzīvot un zināt: vilcināšanās vakcinēties pret Covid-19 ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze
11.20–11.40	Andrejs Balodis <i>Filozofijas un socioloģijas institūts, LU</i>	Iemiesotās pieredzes normatīvie aspekti: vilcināšanās vakcinēties fenomenoloģiska analīze
11.40–12.00	Marija Semjonova- Reinholde <i>Filozofijas un socioloģijas institūts, LU</i>	Domājot par “neizsakāmo”: M. Heidegera un L. Vitgenšteina risinājums
12.00–12.20	Noslēgums, diskusijas	

Ja cilvēks ir brīva un radoša būtne, kādēļ rodas nogaidošie (*hesitant*) ķermeņi?

Brīvības un radošuma tēmas filosofiskajā antropoloģijā dominē jau izsenis. Tās tiek interpretētas gan autentiskas eksistences skatījumā, gan kā metafiziski principi, lai cilvēks gūtu piepildījumu – būt cilvēkam (2018. gada Pasaules filosofijas kongresa tēma – kā tapt cilvēkam?), gan kā jebūtības formas sociālajā realitātē. Taču pandēmija, Krievijas uzsāktais karš Ukrainā, klimata krīze u. c. ir radījušas tādas situācijas, kurās liels vairums cilvēku nonāk pakļautības situācijā, kļūst par nogaidošajiem ķermeņiem, t. i., pandēmijas gadījumā par vakcinēšanās pretiniekiem vai nogaidītājiem, kara gadījumā par impēriskajai ideoloģijai pakļautajiem TV skatītājiem, par potenciālajai mobilizācijai pakļauto Krievijas sabiedrības daļu, kas nespēj iziet protestā. Referātā tiks analizēti cēloņi, kas sekmējuši pakļautā ķermeņa fenomenu veidošanos 21. gadsimta sākumā, un izteikts pieņēmums, ka brīvības filosofija ir piederīga pagājušā gadsimta aizejošajām utopijām. Tās vietā ir sācies Varas laikmets, kas nomaina neilgo Saprāta un apgaismības laiku. Pat ķermeņa fenomenoloģijas dominance ir liecība, ka filosofijā Saprāts ir atstumtā lomā. “Tīrā prāta kritiku” nomaina “netīrā ķermeņa” izrādes.

Šo projektu finansē Latvijas Zinātnes padome, projekts “Nogaidošie ķermeņi: vilcināšanās vakcinēties ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze”, projekta nr. lzp-2021/1-0360.

Filozofiskās fenomenoloģijas izmantojums citu zinātņu pētījumos: diskusijas par metodi

Fenomenoloģijas koncepti un metodoloģija jau vairākus gadu desmitus ir izbēguši no filozofiskās tradīcijas monopola. Fenomenoloģiskā metode tiek plaši lietota dažādos kvalitatīvos pētījumos, kas skar visdažādākās jomas; šīs nostādnes ir ieguvušas teju ikdienišķas lietojamības statusu veselības aprūpē, māsziņībās, kā arī dažādās empīriskās zinātnēs. Par spīti tam, ka fenomenoloģiskās metodes iziešana ārpus E. Huserla iedibinātās tradīcijas mūsdienās ir gana izplatīta prakse, to pārskatot, nākas sastapties ar vairākām problēmām: (1) Starp fenomenologiem un fenomenoloģiskās metodes popularizētājiem un interpretiem nav vienbalsības par to, kādā veidā no fenomenoloģijas teorētiskā rakstu korpusa būtu jāatvedina metodes, kas vienlaikus būtu plaši lietojamas dažādās praksēs, taču nepieprasītu padziļinātu filozofisku izglītību un orientēšanos Huserla, Heidegera un citu fenomenoloģijas tradīcijas pārstāvju sistēmās. (2) No (1) problēmas izriet, ka tas, uz ko atsaucas kā “fenomenoloģisko metodi”, īstenībā apzīmē vairākas atšķirīgas metodes un pieejas. Dažādas fenomenoloģisko metožu variācijas pārstāv atšķirīgas nostājas jautājumā, kuri koncepti būtu jāpārņem no fenomenoloģijas tradīcijas un būtu jāizstrādā to lietošanas kārtulas. Par spīti ievērojamajam fenomenoloģisko metožu klāstam, diskusijā par dažādo pieeju priekšrocībām nav pārskatošs fenomenoloģiskās metodes variāciju apkopojums. Metalīmeņa diskusijas starp fenomenologiem tieši pēdējās desmitgades laikā ļauj identificēt divas vispārējas pozīcijas fenomenoloģiskās metodes lietojamības jautājumā. Tādi autori kā A. Džordži (*Giorgi*), M. van Manens (*van Manen*) un Dž. Smits (*Smith*) pārstāv pozīciju, ko varētu aprakstīt kā metodoloģisku nostāju. Šī nostāja paredz, ka lietojamā fenomenoloģija būtu jārealizē tādā veidā kā tā sākotnēji parādās E. Huserla sistēmā, proti, izmantojot fenomenoloģiskās redukcijas un epochē tehnikas. Otrā nometnē, kurā ir gan cita veida pozitīvi piedāvājumi, gan kritika metodoloģiskajai pieejai, valda vispārējs uzskats, ka lietojamajā fenomenoloģijā nav nepieciešams izmantot redukciju un epochē. Tā vietā ir jāizmanto tie fenomenoloģijas koncepti, kurus šīs tradīcijas pārstāvji jau ir atvedinājuši un izstrādājuši, izmantojot minēto metodi. Šīs pozīcijas, kuru varētu dēvēt par konceptuālismu, galvenie pārstāvji ir D. Zahavi (*Zahavi*) un A. V. Fernandezs (*Fernandez*). Par šī referāta mērķi izvīzru sniegt apkopojošu pārskatu par pēdējās desmitgades diskusijām, uzrādot abu pušu galvenās pozīcijas, argumentus un savstarpējos iebildumus. Šāds pārskats uzrāda, kā ir attīstījusies diskusija par fenomenoloģiskās metodes izmantojamību un kādas ir abu nostāju implikācijas jomās, kurās fenomenoloģiskā metode ir ieguvusi piekrišanu, piemēram, māsziņībās vai veselības aprūpē.

Šo projektu finansē Latvijas Zinātnes padome, projekts “Nogaidošie ķermeņi: vilcināšanās vakcinēties ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze”, projekta nr. lzp-2021/1-0360.

Ķermeņa fenomenoloģijas izmantojums veselības aprūpes sfērā: pacienta objektifikācija telekonsultācijā

Fenomenoloģiskā filozofija ir iesaistījusies dialogā ar daudzām citām nozarēm, tostarp ar medicīnu un sabiedrības veselības jomu. Kopš 20. gadsimta beigām daudzi fenomenologi ir rakstījuši par fenomenoloģiskās pieejas nozīmi veselības aprūpē, koncentrējoties tieši uz pacienta pieredzi. Šajā referātā es demonstrēšu, kā fenomenoloģiskās filozofijas jēdzieni apvienojumā ar fenomenoloģiski ievirzītu kvalitatīvo pētniecību var radīt jaunas zināšanas veselības aprūpes jomā. Es atsauksos uz sava kvalitatīvā pētījuma par pacientu telekonsultācijas pieredzi rezultātiem, kura ietvaros es esmu izmantojusi fenomenoloģiski ievirzītu kvalitatīvo pētniecību nolūkā noskaidrot – vai pacients tiek objektificēts video konsultācijas laikā? Ar pacienta objektifikāciju (*objectification*) tiek saprasta prakse, kas attiecas uz veselības aprūpes speciālista pievēršanos pacientam tikai un vienīgi kā medicīnisko manipulāciju objektam. Medicīnas socioloģijā, medicīnas filozofijā un medicīnas fenomenoloģijā tiek uzskatīts, ka šī prakse atstāj negatīvu ietekmi uz veselības aprūpi (Svenaeus, 2021, Timmermans, & Almeling, 2009, Marcum 2004). Lai noskaidrotu, vai telekonsultācijā pastāv pacienta objektifikācija, es balstījos metodoloģiskā pieejā “Phenomenologically Grounded Qualitative Research” (Køster & Fernandez, 2021), izmantojot fenomenoloģisko nošķirumu starp dzīvoto ķermeni (*lived body/Leib*) un objekta ķermeni (*object body/Körper*), lai to izmantotu par pamatu kvalitatīvā pētījuma izveidei un datu analīzei. Balstoties pētījuma rezultātos, es argumentēšu, ka telekonsultācijā pacientu objektifikācija ir būtiski samazinājusies salīdzinājumā ar klātienē konsultācijām, kas nozīmē to, ka pacienti telekonsultācijā pieredz sevi kā dzīvotos ķermeņus (palielinās pacientu kontrole, atbildības sajūta un iesaiste ārstēšanas procesā). Referāta noslēgumā es parādīšu, ka pacienta objektifikācijas iztrūkums telekonsultācijā atstāj ietekmi arī uz pacienta un ārsta attiecību dinamiku – pacients no pasīva veselības aprūpes pakalpojuma saņēmēja kļūst par aktīvu šī procesa līdzdalībnieku, kas noved pie tradicionālajām, hierarhiskajām pacienta un ārsta attiecību izmaiņām.

Referāts ir izstrādāts pēcdoktorantūras pētnieciskā projekta “Attālināta ārstēšana: pacienta ārstnieciskās tikšanās pieredzes telemedicīnā fenomenoloģiska analīze” (1.1.1.2/VIAA/4/20/622) ietvaros.

Dzīvot un zināt: vilcināšanās vakcinēties pret Covid-19 ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze

Vilcināšanās vakcinēties, kas saskaņā ar Pasaules Veselības organizāciju tiek definēta kā “vakcīnas saņemšanas atlikšana vai noraidīšana par spīti vakcinācijas pakalpojumu pieejamībai”, tiek atzīta par vienu no nozīmīgākajiem globālajiem izaicinājumiem centienos ierobežot infekciju slimības. Lai arī vilcināšanās vakcinēties fenomēns, to nosakošie faktori un motivācija ir plaši aplūkoti zinātniskajā literatūrā, mēs savā pētījumā pievēršamies tieši miesiskumam jeb ķermeniskajai pieredzei, lai sniegtu jaunas zināšanas par vilcināšanās vakcinēties iemiesoto pieredzi. Lai to izdarītu, mēs veicam fenomenoloģijā balstītu kvalitatīvu pētījumu, balstoties metodoloģiskajā ietvarā, ko sauc “Fenomenoloģiskā intervija”, kas apvieno kvalitatīvo interviju ar fenomenoloģisko filozofiju. Fenomenoloģiskajā intervijā fenomenoloģija piedāvā jēdzienisko ietvaru gan datu vākšanas, gan analīzes posmos. Pētījumā ir veiksmīgi noslēdzies datu vākšanas posms, kura gaitā tika veiktas 16 daļēji strukturētas intervijas, un šobrīd notiek iegūto datu analīze. Lai arī datu analīze vēl turpinās, jau šobrīd ir iespējams izšķirt vairākus nozīmīgus vilcināšanās vakcinēties miesiskos aspektus un viens no tiem, kam es pievēršos šajā prezentācijā, ir saistīts ar veidu, kādā mēs kā iemiesotas personas dzīvojam savu dzīvi un kā šī tiešā, konkrētā, subjektīvā iemiesotā pasaules pieredze atšķiras no idealizētās, abstraktās un objektīvās pasaules, kuru piedāvā zinātne. Citiem vārdiem, dzīvot un zināt pasauli nav viens un tas pats, un pasaule, ko mums sniedz mūsu iemiesotība, nav pasaule, ko mums sniedz zinātne. Analizējot vilcināšanos vakcinēties, nošķirumu starp dzīvot un zināt, es izvēršīšu, izmantojot Huserla vēlinās filozofijas nojēgumu “dzīvespasaule” (*Lebenswelt*).

Šo projektu finansē Latvijas Zinātnes padome, projekts “Nogaidošie ķermeņi: vilcināšanās vakcinēties ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze”, projekta nr. lzp-2021/1-0360.

Iemiesotās pieredzes normatīvie aspekti: vilcināšanās vakcinēties fenomenoloģiska analīze

Covid-19 pandēmijas ierobežošanā un apturēšanā par vienu no galvenajiem līdzekļiem tika izvēlēta vakcīnu izstrāde un pasaules iedzīvotāju vakcinācija. Par spīti politisko līderu un starptautisku organizāciju rekomendācijām vakcinācijas kampaņas gan pasaulē, gan arī Latvijā sastapās ar augošu pretestību un neticību izstrādāto vakcīnu drošumam un efektivitātei. Pasaules Veselības Organizācija (PVO) šo fenomenu ir nodēvējusi par vilcināšanos vakcinēties (*vaccine hesitancy*) un tas ir attiecināts uz noraidošu attieksmi pret vakcināciju vispār, pat vēl pirms Covid-19 pandēmijas. Vilcināšanās vakcinēties ir sarežģīts sociāls un kultūras fenomens, kuru iespējams pētīt daudzpusīgi, taču līdz šim publicētajos pētījumos nav plašāk un dziļāk aplūkota šī fenomena saistība ar ķermenisko pieredzi un no tās izrietošajiem apsvērumiem, kas mudinājuši iedzīvotājus atlikt vai atteikties no vakcinācijas. Ķermeniskās pieredzes un iemiesotības (*embodied experience*) struktūru analīzē kopš 20. gadsimta vidus par vienu no vadošajām metodoloģiskajām pieejām ir kļuvusi fenomenoloģija, kas līdzās teorētiskām atziņām par ķermeniskās pieredzes iedabu var piedāvāt lietojamus (*applied*) konceptuālus rīkus sociālu, politisku, kultūras procesu izpratnei no iemiesotās pieredzes perspektīvas. Šajā referātā tiks formulētas provizoriskas atziņas no fenomenoloģiski ievirzīta empīriskā socioloģiskā pētījuma “Nogaidošie ķermeņi: vilcināšanās vakcinēties ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze”. Pētījumā ir noslēgta datu vākšanas un apkopošanas fāze, ir veiktas dziļās daļēji strukturētās intervijas ar 16 respondentiem, kuri savu attieksmi pret vakcināciju ir atzinuši par nogaidošu vai noraidošu. Pēc pētījumā ievāktu empīrisku datu analīzes var secināt, ka par vienu no nozīmīgākajām tēmām ķermeniskās pieredzes kontekstā, kas varētu skaidrot vilcināšanos vakcinēties, ir uzskatāmi normalitātes / normativitātes aspekti. Jau pati pandēmija un tai sekojošie ierobežojumi iezīmē sociālās dzīves normalitātes pārrāvumu, kas pēc respondentu liecībām atstāja būtisku iespaidu uz ikdienas dzīves gaitu, tādējādi atklājot pārrāvumu iemiesotajā pieredzē. Ierobežojumi saistībā ar vakcināciju savukārt atklāja normatīvo prasību ietekmi uz respondentu attieksmi pret savu ķermeni un iemiesoto pieredzi. Normas jēdziens šajā referātā tiek aplūkots no fenomenoloģiska skatpunkta, tāpēc tas nav saprotams nedz kā objektīvi pastāvoša kategorija, nedz kā statistiska kvalifikācija. Fenomenoloģijā norma ir skaidrojama kā habituālas eksistences fenomens, kas izgaismojas subjekta pieredzē, tostarp viņa ķermeniskajā un iemiesotajā esamībā. Šādā skatījumā ir iespējams izšķirt divus fundamentālus normalitātes līmeņus: a) iemiesoto normalitāti, kas izaug no subjektīvas pieredzes, b) intersubjektīvo normalitāti, kas tiek iemiesota caur pastāvošām sociokulturālām normām. Subjektīvi iemiesoto nosaka perceptuālā normalitāte jeb ķermeņa normālas funkcionēšanas pieredze, kas iegūst skaidrākas aprises, sastopoties ar anormālu pieredzi, piemēram, slimību, traumu, pieredzes koherences pārrāvumu. Intersubjektīvo normalitāti savukārt veido iemiesotā subjekta saskare ar sociokulturālajām normām un tās pārdzīvojums pieredzē. Pētījums apliecina abu līmeņu klātbūtni respondentu iemiesotajā pieredzē saistībā ar pandēmiju un tai sekojošo vakcinācijas kampaņu. Pirmais šī referāta uzdevums ir ar empīrisku datu palīdzību risināt fenomenoloģiskajā tradīcijā izvērsto problēmu par subjektīvās un intersubjektīvās normalitātes attiecībām. Otrs uzdevums saistās ar vilcināšanās vakcinēties fenomenoloģisku skaidrojumu: kā

ķermeniskajā pieredzē subjektīvais un intersubjektīvais normalitātes līmenis saistās ar nogaidošu attieksmi pret vakcināciju.

Šo projektu finansē Latvijas Zinātnes padome, projekts “Nogaidošie ķermeņi: vilcināšanās vakcinēties ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze”, projekta nr. lzp-2021/1-0360.

Domājot par “neizsakāmo”: M. Heidegera un L. Vitgenšteina risinājums

Referāta centrā ir jautājums par lingvistisko un “patiesi izteikto” valodas vienību dažādības noteikšanu. Par teorētisku sākumu ir izvēlēti divu 20. gadsimta pirmās puses filozofu – M. Heidegera un L. Vitgenšteina – idejas par “patiesās” (t. i., izteiksmi, jēgu paudošās) un “mākslīgās” (t. i., rakstītas un sabiedrībā plaši pieņemtās) valodas mijattiecībām. Referāta uzdevums ir ar konkrētiem piemēriem parādīt leksiskās (taču ne semantiski-jēdzieniskās) izteikšanas robežas un šādu ierobežojumu uztveres un lietošanas sekas. Piedāvātā analīze var rast turpinājumu mūsdienu tehnoloģijas pasaules apzināšanā – piemēram, domājot par mašīnmācīšanās (*machine learning*), teksta atpazīšanas u. c. līdzīgajām digitālajām tehnoloģijām.

Šo projektu finansē Latvijas Zinātnes padome, projekts “Nogaidošie ķermeņi: vilcināšanās vakcinēties ķermeniskās pieredzes fenomenoloģiska analīze”, projekta nr. lzp-2021/1-0360.